

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 030:303.094.7(470+477)

Володимир Іванович ПОПИК,
в. о. директора
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)

РОСІЙСЬКІ КНИЖКОВІ ТА ЕЛЕКТРОННІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ, БІОГРАФІЧНІ СЛОВНИКИ І ДОВІДНИКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ БІОГРАФІЧНИХ НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Проаналізовано джерельне значення російських універсальних і галузевих енциклопедій, біографічних словників і довідників, електронних біографічних науково-інформаційних ресурсів для розвитку української довідкової біографістики. Висвітлено найважливіші віхи історії їх формування, розкрито загальні науково-методичні засади, особливості подання матеріалів, пов'язаних з Україною.

Ключові слова: енциклопедії, біографічні словники, електронні біографічні науково-інформаційні ресурси, українсько-російські зв'язки.

The source importance of Russian general and field encyclopaedias, biographic dictionaries and reference books, electronic biographic scientific and informational resources for the development of Ukrainian reference biographistics is analysed. The most important landmarks of their formation are researched, general scientific and methodological principles and peculiarities of presentation of information connected with Ukraine are defined.

Key words: encyclopaedias, biographic dictionaries, electronic biographic scientific and informational resources, Ukrainian and Russian connections.

Проанализировано источниковое значение российских универсальных и отраслевых энциклопедий, биографических словарей и справочников, электронных биографических научно-информационных ресурсов для развития украинской справочной биографистики. Освещены важнейшие вехи истории их формирования, раскрыты общие научно-методические основы, особенности представления материалов, связанных с Украиной.

Ключевые слова: энциклопедии, биографические словари, электронные биографические научно-информационные ресурсы, украинско-российские связи.

Проблема висвітлення у російській довідковій біографічній літературі українсько-російських історичних і культурних зв'язків, а також біографій відомих українських діячів і широкого кола осіб, пов'язаних із Україною, становить дослідницький інтерес одночасно як у зв'язку з вивченням багатовікових історичних взаємин України та Росії, тісного переплетіння долі українців і росіян, так і щодо осмислення рецепції російською наукою та культурою, суспільством, української історії та культури. Окремий зріз проблеми полягає у необхідності предметного аналізу можливостей і особливостей використання російських друкованих і електронних джерел – універсальних і галузевих енциклопедій, біографічних і біобібліографічних словників, різного роду довідників, історико-біографічних альманахів, в інтересах розвитку української біографістики – з виявленням усіх позитивних і негативних моментів, пов'язаних зі зверненням до них.

Історія розвитку російської енциклопедичної та словниково-біографічної справи досить ґрунтовно висвітлена у працях П. Н. Беркова [1], І. Ф. Кауфмана [9; 10], О. Л. Шапіро [26], колективу бібліографів під керівництвом П. А. Зайончковського [22], Я. М. Щапова [27] та інших відомих російських учених, українських дослідників В. С. Чишка [25], Т. В. Добко [4]. Однак дослідження проблематики, пов'язаної з характером відображення у ній українських сюжетів, тривалий час було неможливим із політичних причин, хоча для українських читачів, а фахівців – особливо, були зрозумілими як значущість російської довідкової біографічної літератури для осягнення численних персоналій історії та культури України, так і її тенденційність у відображенні (точніше – замовчуванні) українських сюжетів. Розробка цих проблем розпочалася фактично лише в роки незалежності України, коли перед українським суспільством постали завдання пошуку й утвердження власної національної ідентичності, виокремлення себе з «загальноросійського» та радянського контексту, зокрема – у персоналістичному плані. Упродовж останніх років у низці фундаментальних узагальнюючих праць провідних українських істориків і культурологів окреслено загальні обриси нового розуміння історичної ретроспективи зв'язків України й Росії, формування, розвитку та результатів духовно-культурних явищ, пов'язаних із тривалою тісною взаємодією, справжнім переплетінням культур двох близьких слов'янських народів – на загальнонаціональному, суспільному, груповому та персональному рівні [6; 16; 23; 24].

У публікаціях В. С. Чишка [25], Т. В. Добко [4], Н. П. Романової [14], В. І. Попика [13–16] зроблено також перші спроби проаналізувати

характер і способи відображення історичних і культурних зв'язків українського з іншими слов'янськими народами — російським, польським у енциклопедичних і словникових виданнях. На жаль, у сучасній російській науковій, суспільно-політичній і культурологічній літературі ці питання серйозно майже ніколи не ставилися і не одержали висвітлення, адекватного сутності та значимості змін, що відбуваються у світі впродовж останніх десятиліть¹. Навпаки, над російською історичною та літературною публіцистикою до цього часу помітно тяжіють архаїчні стереотипи щодо приналежності українців і росіян до єдиного східнослов'янського народу, про українство як невід'ємну частину і природного «донора», історично приреченого бути джерелом поповнення сил російської цивілізації тощо². Зрозуміло, з такого погляду проблеми відображення українських сюжетів у російській біографічній літературі взагалі не існує.

Метою даної статті є висвітлення сформованих у російській довідковій літературі впродовж тривалого часу традицій ставлення до українського матеріалу, основних тенденцій щодо його відображення, а також аналіз джерельного значення російських загальних і галузевих енциклопедій, біографічних словників і довідників, електронних біографічних науково-інформаційних ресурсів для розвитку української довідкової біографістики. Осмислення останньої проблеми становить значний теоретичний, науково-методичний і практичний інтерес в контексті роботи Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського над формуванням загальнонаціонального електронного біографічного науково-інформаційного ресурсу та створенням на його базі всеукраїнської віртуальної біографічної лабораторії.

Росія належить до числа країн із досить давніми та розвиненими традиціями біографіки, зокрема довідкової — енциклопедичної, словникової біографістики. Це пов'язано як з широтою проблемно-тематичного діапазону російської гуманітарної куль-

¹ Зазначені тенденції виразно простежуються у новітніх російських довідкових біографічних виданнях, заснованих, на загал, на старих концептуальних засадах. Для прикладу: Русские писатели. 1800–1917 : биографический словарь (т. 1–5, М., 1989–2007); Коновалов, Е. Г. Новый полный биографический словарь русских художников (М., 2008).

² Досить симптоматичною щодо цього є неабияка популярність не одноразово перевиданої у сучасній Росії незграбної та архаїчної за своїми ідеями праці білоемігрантського автора М. І. Ульянова «Происхождение украинского сепаратизма» (перше повне видання — Нью-Йорк, 1966), що нині слугує явним джерелом багатьох виступів політиків і публіцистів. Чималим є і «теоретичний» внесок в осмислення «українського питання» прихильників так званої «євразійської» ідеї.

тури та науки загалом, так і з особливою ідеологічною, державницькою місією, що впродовж століть покладалася у Росії на біографічні дослідження та видання.

Російська енциклопедична і словникова біографістика, витоки якої сягають XVIII ст., від самого початку формувалася як загальноімперська, заснована на ідеології державної величі Росії та «нерозривної єдності» трьох східнослов'янських православних народів – російського, українського і білоруського. На той час, коли процеси їх національного відродження та формування модерних європейських націй ще тільки зароджувалися, коли у всьому слов'янському світі побутували уявлення про його органічну єдність, це коло ідей здавалося природним. Навіть у перші десятиліття XIX ст. ідеологія східнослов'янського «россізму» залишалася регіональним варіантом «всеслов'янської» ідеї.

Тому було цілком зрозумілим, що перші ґрунтовні російські історико-біографічні видання – «Краткий российский летописец с родословием» М. В. Ломоносова (СПб., 1760), що містив біографії руських князів; «Опыт исторического словаря о российских писателях» М. І. Новикова (СПб., 1772), що включав понад 300 персоналій, а також складений із використанням його матеріалів універсальний «Словарь исторический», виданий у 14 частинах у Москві (1790–1798); історико-меморіальна праця П. Ю. Львова «Храм славы российских Ироев...» (СПб., 1803), подавали біографії українських діячів і вихідців із України в ключі «загальноросійського» історичного та культурного процесу [25, с. 51–52; 14, с. 32–33].

Цю традицію закономірно продовжили підготовлені митрополитом Євгенієм (Болховітіновим) «Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви» у 2-х томах (2-е вид., СПб., 1827) і «Словарь русских светских писателей, соотечественников и иностранцев, писавших о России» у 2-х томах (М., 1845); а також перший російський ґрунтовний біографічний звід (понад 630 персоналій) – «Словарь достопамятных людей русской земли, содержащий в себе жизнь и деяния знаменитых полководцев, министров и мужей государственных, великих иерархов православной церкви, отличных литераторов и ученых, известных по участию в событиях отечественной истории», складений нашим співвітчизником Д. Бантишем-Каменським у 5-ти частинах і насичений українськими персоналіями (М., 1836, із трьома додатковими частинами, видрукованими у Петербурзі у 1847/48 р.)³.

³ Докладний анований перелік російських довідкових словниково-біографічних видань було укладено відомим бібліографом і книгознавцем Ісааком Михайловичем Кауфманом (1887–1972) [9]. Його фундамен-

Словникова біографістика виступала в даному випадку віддзеркаленням процесів, що відбувалися у суспільному та культурному житті, була їх невід'ємною частиною.

У межах цієї дослідницької парадигми перебували здебільшого й підготовлені та видані В. І. Межовим у С.-Петербурзі докладні біобібліографії, що розглядалися ним як матеріали для майбутніх біографічних словників [17; 18].

Проте поступово, з останніх десятиліть ХІХ ст., з інтелектуальним самовизначенням українства й утвердженням української національної ідеї, уявлення про «загальноросійську» єдність остаточно вичерпали свій інтелектуальний і духовно-культурний потенціал. Саме від того часу на російській біографістиці виразно позначилася підпорядкованість її «охранительным началам» збереження цілісності Російської імперії та, відповідно, – ігнорування національної окремішності України. Поступово «українське питання» набуло на сторінках російських біографічних видань хворобливого характеру «фігури замовчування».

Ця тенденція досить яскраво виявилася у започаткованому Російським історичним товариством фундаментальному зводі – «Русском биографическом словаре» (далі – РБС), підготовку якого було розпочато з кінця 70-х – початку 80-х рр. ХІХ ст. на величезній на той час джерельній основі біографічних і біобібліографічних видань різного типу⁴. Створення словника від самого початку розглядалося його організатором – головою Російського історичного товариства О. О. Половцовим, як справа державної ваги. Офіційний характер РБС ще більше посилювався після його смерті у 1909 р., коли керівництво Товариством і здійснюваним ним грандіозним проектом перебрав на себе цар Микола ІІ [4, с. 270] і словник став видаватися коштом Міністерства імператорського двору [27, с. 94]. Варто нагадати, що то був час найвищого піднесення воєнного російського імперського націоналізму.

Опублікований у 1887–1888 рр. у 60-му та 62-му випусках «Сборника императорского Русского исторического общества»

тальна праця охоплює біографічні словники з 1769 по 1954 рр., словники письменників і вчених, лікарів, інженерів, діячів книги, численні енциклопедичні та крайові словники, збірники біографій, іконографічні видання. На жаль, за свідченням Я. М. Щапова [27, с. 93], через ідеологічні та цензурні перепони початку 50-х рр. ХХ ст., І. М. Кауфману вдалося опублікувати не більше третини зібраних ним матеріалів. За межами довідника залишилися видання, присвячені діячам революційного руху, вітчизняним філософам, які в більшості були філософами релігійними, державним, політичним, військовим і церковним діячам, російській еміграції.

⁴ В українській історичній літературі історія підготовки «Русского биографического словаря» найбільш інформативно висвітлена у праці Т. В. Добко [4].

«Азбучный указатель имен русских деятелей для Русского биографического словаря», нараховував понад 40 тисяч імен, а згодом, із доповненнями, 52,6 тисяч імен. «Русский биографический словарь» за редакцією О. О. Половцова почав виходити у світ із 1896 р., друкувався до 1918 р. і, на відміну від попередніх спроб випуску окремих біографічних словників, був майже завершеним. Усього тоді вийшло 25 нумерованих томів, які виходили у світ не за абеткою, а в міру готовності. На щастя, збереглися, хоча й не повністю, гранки ще кількох томів, які через початок Першої світової війни та революцію не вдалось видати [4, с. 270–273]. На їх основі за ініціативою та під керівництвом директора Слов'янського і Балтійського відділу Нью-Йоркської бібліотеки Едварда Козинєка та співробітника цього відділу Роберта Девіса у 1997–2000 рр. здійснено перевидання РБС у Росії з п'ятьма додатковими томами, що частково охоплюють літери В, Г, М, Н і Т. [27, с. 96]. Уже у наш час з'явилися електронні перевидання РБС [7], який загалом і дотепер не втратив для російського читача свого інформаційного значення та широко використовується. Однак, ці факти можна оцінювати неоднозначно. З одного боку, вони свідчать про унікальність видання, яке увібрало величезний обсяг біографічних матеріалів про діячів російського та інших народів імперії. З іншого, незмінний успіх словника до нашого часу свідчить про відсутність упродовж багатьох десятиліть суттєвої еволюції світоглядних, концептуальних засад російської словникової біографістики, брак принципової новизни поглядів на ретроспективу вітчизняної історії та культури.

Загалом у опублікованих томах РБС зібрано понад 15 тис. персоналій. За досить приблизними розрахунками, не менше чверті, а можливо — навіть третину з їх числа становлять персоналії українських і пов'язаних із Україною діячів. Однак, лише найбільш відомі постаті української історії та культури названі в тексті біографічних статей українськими (Т. Г. Шевченко) або «малоросійськими» діячами (Б. Хмельницький).

Виявити більшість інших українських імен можна, лише будучи добре обізнаним із історією та культурою України, а також користуючись даними про перебування тих чи інших осіб в українських містах, конкретно названих у біографічних статтях. Скажімо, однозначно «руськими» у словнику визначено церковного діяча Феофана Прокоповича, лікаря Н. М. Амбодика-Максимовича, скульптора І. П. Мартоса, математика М. В. Остроградського. У статті про історика М. І. Костомарова наголошено, що рід його є «служилим великорусским». «Русским дворянином» із «малороссийских ко-

заков» постає живописець В. Л. Боровиковський, виразником інтересів «малоросійських дворян» — просвітитель і громадсько-політичний діяч Я. П. Козельський, «малоросійським дворянином» — військовий інженер О. Д. Засядько. «Карпатороссом» названо І. С. Орлая. Український контекст життя та творчості літераторів і громадських діячів В. В. Капніста, Н. І. Гнідича (Гнедича), композиторів М. С. Березовського, Д. С. Бортнянського, актора М. С. Щепкіна, філософа П. Д. Юркевича, їх участь у національних справах практично повністю ігноруються, біографії (як і багатьох інших) подаються майже виключно у контексті власне російської історії, культури, суспільно-політичного життя. Водночас, відчутним є певне перенесення акцентів із російської *державної* приналежності осіб (підданство) до їх «російськості» взагалі, що здебільшого в контексті словникових статей можна зрозуміти як приналежність етнічну (художники-портретисти А. П. Лосенко, Д. Г. Левицький, мореплавець Ю. Ф. Лисянський та інші).

До нечисленних винятків належить велика стаття Вс. Срезневського про І. І. Срезневського, що докладно розкриває зв'язки відомого російського славіста з Україною.

Біографії Єпифанія Славинецького, Стефана Яворського взагалі відсутні. Бракує також статей, присвячених таким відомим діячам, як Дмитро Туптало, М. В. Гоголь, але вже через те, що словник залишився незавершеним.

Значно більш демократичним і об'єктивним щодо української проблематики став відомий «Энциклопедический словарь» видавців Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона у 43 томах або 86 напівтомах (разом із додатковими книгами, що містили доповнення до основного видання), опублікований у С.-Петербурзі в 1890–1907 рр. із залученням до його підготовки багатьох видатних діячів науки та культури: І. Є. Андрієвського (головний редактор 1–8 томів), К. К. Арсеньева і Ф. Ф. Петрушевського (співредактори наступних томів), Д. І. Менделєєва, учених-гуманітаріїв Д. І. Анучіна, В. С. Соловйова, зокрема й тих українців, котрі стояли на чітко визначених національних позиціях: Д. І. Багалія, М. М. Могилянського, М. Ф. Сумцова, М. П. Василенка та інші. Редактором літературного відділу Словника у 1891–1897 рр. був відомий дослідник історії російської та української літератури С. О. Венгеров. Не випадково, за загальним визнанням, саме цьому класичному виданню судилося стати основою всього подальшого розвитку енциклопедичної практики у Росії та Радянському Союзі (та в Україні зокрема) впродовж ХХ ст. Частково матеріали зазначеного видання були до-

повнені у незавершеному (доведеному лише до «Отто») цими самими видавцями «Новом энциклопедическом словаре» за загальною редакцією акад. К. К. Арсен'єва (т. 1–29, СПб., 1911–16).

«Энциклопедический словарь» Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона та «Новый энциклопедический словарь» містили величезний обсяг біографічних статей про померлих і живих на той час відомих представників практично всіх сфер суспільного життя Росії, її «національних околиць» і зарубіжжя. У них вміщено, зокрема, ґрунтовні, об'єктивні статті про українського філософа Г. С. Сковороду; Т. Г. Шевченка (автор Микола Сумцов), П. П. Гулака-Артемівського, В. М. Забілу (Забелло), Лесю Українку, І. І. Манжуру, М. К. Вороного як українських поетів; М. А. Вербицького, Панаса Мирного, Б. Д. Грінченка, Василя Стефаника, В. М. Леонтовича, В. К. Винниченка, М. М. Коцюбинського як українських письменників, М. В. Лисенка як українського композитора, М. К. Заньковецьку – українську актрису. З дефініцією «украинский» подано також біографічні статті про С. О. Єфремова, Івана Труша. М. В. Гоголя репрезентовано як «русского» письменника «малороссийского» походження. Ґрунтовні статті були присвячені І. П. Котляревському, Г. Ф. Квітці-Основ'яненку, Є. П. Гребінці, Я. І. Щоголеву, Левку Боровиковському, А. Л. Метлинському, П. С. Кулішеві, М. Л. Кропивницькому, П. А. Грабовському, Я. П. Новицькому, Карпенку-Карому (І. К. Тобілевичу), Олені Пчільці (О. П. Косач), хоча вони, відповідно до пануючої тоді термінології, визначені не як українські, а як «малорусские» діячі. О. О. Потебня фігурує як «малоросс по происхождению и личным симпатиям».

Стосовно західноукраїнських діячів Юрія Федьковича, І. Я. Франка у зазначених виданнях вжито особливі дефініції – «малоруські галицькі», Юрія Романчука – «галицький русин», Н. І. Кобринської – «галицко-русская писательница».

В. Б. Антоновича визначено «южнорусским» істориком, О. М. Лазаревський, О. Я. Єфименко (Ставровська) постають уже істориками зовсім «русскими». Водночас необізаному в українській історії та культурі читачеві про українство, скажімо, Д. І. Багалія, М. Ф. Берлінського, М. П. Василенка, М. В. Гербеля, М. С. Грушевського, М. П. Драгоманова, М. О. Максимовича, Д. Л. Мордовцева, А. Ю. Кримського, Н. В. Кукольника, Г. А. Полетики, І. І. Соколова, М. Ф. Сумцова О. С. Афанасьєва-Чужбинського та багатьох інших можна почасти дізнатися лише на основі аналізу змісту біографічних статей. Натомість статті, присвячені Дмитру Тупталу, В. Л. Боровиковському, В. В. Капністу, В. Г. Анастасевичу, П. П. Лодію, В. І. Туманському, Н. І. Гнідичу (Гнедичу), М. І. Костомарову, Г. П. Данилевському, К. Д. Ушинському, М. М. Миклусі-Маклаю, О. Ф. Кістяківському,

М. М. Ковалевському, М. І. Кибальчичу, О. С. Лапшо-Данилевському, І. В. Лучицькому, Марку Вовчку (М. О. Вілинській-Маркович), П. П. Чубинському, Г. П. Галагану, В. Г. Короленку, Д. М. Овсяннику-Куликовському та переважній більшості інших наших співвітчизників і діячів вітчизняної культури, науки, суспільно-політичного життя не містять навіть достатнього матеріалу для ідентифікації їх пересічним читачем як представників України.

Зрозуміло, наведені приклади охоплюють лише незначну частину статей згаданих словників, але вони здебільшого характеризують загальну картину російської словникової україніки своєї доби.

З ім'ям С. О. Венгерова, яке є втіленням творчої взаємодії української та російської культур, пов'язане видання таких важливих для української біографістики, хоча й не завершених, фундаментальних праць, як «Критико-биографический словарь русских писателей и ученых: От начала русской образованности до наших дней» (т. 1-6, СПб., 1885-1904; 2-е вид., т. 1-2, СПб., 1915-1918 (теж не завершене)); «Русские книги. С биографическими данными об авторах и переводчиках (1708-1893)» (т. 1-3, СПб., 1895-1899), а також «Источники словаря русских писателей» (т. 1-4, СПб., 1900-1917), що охоплюють значну кількість персоналій у різних сферах культури, мистецтва та науки і зберегли своє джерельне та наукове значення дотепер.

Згаданими, широко відомими сучасному читачеві, енциклопедіями та словниками перелік найважливіших російських дореволюційних довідкових біографічних видань, зрозуміло, не обмежується. Діапазон їх був дуже широким: від біографо-генеалогічних праць⁵ і некрополів⁶, праць із іконографії⁷ до біографічних слов-

⁵ Серед видань, у яких присутні певні матеріали щодо України, варто згадати: *Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи начатый в 1797 г.* (СПб., 1799-1840); *Долгоруков, П. В. Российский родословный сборник.* (СПб., 1854-1857); *Долгоруков, П. В. Российская родословная книга* (СПб., 1840-1841); *Власьев, Г. А. Потомство Рюрика. Материалы для составления родословий* (СПб.; Пг., 1906-18); *Власьев, Г. А. Происхождение князей Острожских* (СПб., 1906); *Власьев, Г. А. Князья Острожские и Друцкие* (СПб., 1911); *Кашкин, Н. И. Родословные разведки* (СПб., 1912). Бібліографію дореволюційних російських видань із генеалогії в розрізі української біографістики див: *Войтович, Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль* (Л., 2000).

⁶ Найбільш значні з них: *Саитов, В. И., Модзалевский, Б. Л. Московский некрополь* (СПб., 1907-1908); *Саитов, В. И. Петербургский некрополь* (СПб., 1912-1913); *Шереметевский, В. В. Русский провинциальный некрополь* (М., 1914).

⁷ Йдеться насамперед про праці: «*Подробный словарь русских гравировальных портретов*» (СПб., 1889); «*Медали в честь русских государственных деятелей и частных лиц*» (СПб., 1880-1896); «*Рус-*

ників померлих і живих учених, професорів і вихованців навчальних закладів⁸ і довідників, присвячених тогочасним суспільно-політичним діячам⁹.

До числа видань кінця XIX – початку XX ст., що містять чимало важливих для українських біографістів матеріалів, належать також «Большая энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания» за редакцією С. Н. Южакова (т. 1–22, СПб., 1900–1909); «Русская энциклопедия» за редакцією С. А. Адрианова, А. В. Клосовського та Г. В. Хлопіна (СПб. ; Пг., 1911–1916), незавершена «Военная энциклопедия» за редакцією К. І. Величка, В. Ф. Новицького, А. В. Шварца та ін. (т. 1–18, СПб. ; Пг., 1911–1915); тритомний «Научно-энциклопедический словарь» М. М. Філіпова (М., 1898–1901), нарешті – дуже популярний у середовищі інтелігенції однотомний «Энциклопедический словарь» Ф. Ф. Павленкова,

ские портреты XVIII и XIX ст.» (СПб., 1905–1909); «Материалы для справочной книги по русским портретам» (М., 1910); «Словарь русских литографированных портретов» (М., 1916).

⁸ Найбільш відомі серед них видання: «Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Московского университета за истекшее столетие со дня учреждения 12 января 1755 по день столетнего юбилея 12 января 1855» (М., 1855); «Биографический словарь питомцев Московского университета» (М., 1855); *Змеев, Л. Ф.* Словарь врачей, получивших степень доктора медицины (и хирургии) в императорском Московском университете до 1863 г. Краткие биографии, перечень трудов и повременной список (СПб., 1885); «Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского С.-Петербургского университета... за истекшую третью четверть века его существования. 1869–94» (СПб., 1896–1898); «Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского университета за 100 лет его существования (1802–1902)» (Юрьев, 1902–1903); «Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Казанского университета (1804–1904)» (Казань, 1904); «Памятная книжка лицейств» (СПб., 1907); «Словарь членов Общества любителей российской словесности при Московском университете. 1811–1911» (М., 1911); «Материалы для биографического словаря действительных членов Императорской Академии наук» (Пг., 1915–1917). До цього типу праць належать також ті, які можна вважати набутком української біографістики, зокрема: *Иконников, В. С.* Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Университета Святого Владимира (1834–1884) (К., 1884); *Модзалевский, Б. Л.* Список членов императорской Академии наук. 1725–1907 (СПб., 1908). Неодноразово перевидувалися: «Личный состав императорской Академии наук на [1864, 1872–1874, 1876–1880, 1884, 1886–1894, 1896] год» (СПб., 1864–1896); «Список личного состава императорской Академии наук и подведомственных ей учреждений на [1894/95–1916] гг.» (СПб. ; Пг., 1894–1916); «Личный состав Императорского Русского технического общества» (СПб. ; Пг., 1867–1915); «Состав Императорского Общества истории и древностей российских при Московском университете» (М., 1890–1915).

⁹ *Скальковский, К. А.* Наши государственные и общественные деятели (СПб., 1890), упорядкований Г. А. Гольдбергом «Альманах современных русских государственных деятелей» у 2-х томах (СПб., 1897) та ін.

що протягом 1899–1913 рр. витримав п'ять масових видань накладом понад сто тисяч примірників. Останній у додатках до другого видання (1907) та у четвертому виданні (1910) містив уже і біографії діячів революційного руху.

Серед спеціалізованих галузевих біографічних видань на особливу увагу, крім названих раніше праць С. О. Венгерова, заслуговують «Справочный словарь о русских писателях и ученых, умерших в XVIII и XIX ст.» Г. Н. Геннаді (т. 1–3, Берлін ; М., 1876–1908, незавершене видання, т. 4 залишився у рукописі) та «Обзор жизни и трудов покойных русских писателей» Д. Д. Язикова у 13 випусках (СПб. ; М. ; Пг., 1885–1916).

На окрему згадку заслуговує видана у С.-Петербурзі в 1914–1916 рр. двотомна енциклопедична праця «Украинский народ в его прошлом и настоящем» – важлива спроба ознайомити російську громадськість із Україною та «українським питанням». У створенні цієї насиченої біографічними даними збірки, що є спільним надбанням українських і російських інтелектуалів, брали участь українські та російські вчені Ф. К. Волков (Вовк), М. С. Грушевський, М. М. Ковалевський, Ф. Є. Корш, А. Ю. Кримський, И. И. Туган-Барановський, О. О. Шахматов, С. Рудницький, О. Русов, С. Томашевський, В. Охримович, Т. Єфименко.

Серед дореволюційних російських словників актуальної біографії початку кінця ХІХ – початку ХХ ст., що набули з часом значення історичного джерела, варто згадати докладний (1398 с.) біографічний «Альманах современных русских государственных деятелей» (СПб., 1897), у якому, за оцінкою Я. М. Щапова, зібрано відомості практично про всіх діячів, які стояли на чолі держави на рубежі століть [23, с. 97–98], зокрема й багатьох українців; підготовлені М. М. Боіовичем та іншими авторами численні видання про членів Державної думи (близько чверті яких становили депутати, обрані від українських губерній і міст)¹⁰. До числа суто спеціальних, але тим більше цінних для сучасних дослідників, довідкових видань належать різноманітні адрес-календарі, списки вищих вій-

¹⁰ Йдеться, насамперед, про довідники М. М. Боіовича: «Члены Государственной думы. (Портреты и биографии). Первый созыв» (М., 1906); «Члены Государственной думы. (Портреты и биографии). Второй созыв» (М., 1907); «Члены Государственной думы. (Портреты и биографии). Третий созыв» (М., 1910); «Члены Государственной думы. (Портреты и биографии). Четвёртый созыв». (М., 1913); а також складені групами упорядників книжки офіційного та неофіційного характеру, – для прикладу, по Третій думі (1907–1912): «Государственная дума. III созыв: Справочник 1910 г.» (СПб., 1910), «Государственная дума. III созыв: Справочник 1912 г.» (СПб., 1912), «Созыв (3-й) Государственной думы. Портреты, биографии и автографы». (СПб., 1910) тощо.

ськових і цивільних чинів, урядовців, кавалерів орденів, довідники військовиків, «списки» службовців різних відомств, які з року в рік публікувалися у Російській імперії.

Значний джерельний інтерес для української довідкової біографістики становить широко відоме, перехідне від дореволюційної до радянської доби, певною мірою позначене вже новими вимогами, сьоме видання «Энциклопедического словаря Гранат» у 58 томах (М., 1910–1948). Воно випускалося товариством «Братья А. и И. Гранат и К°», після 1917 р. – Російським бібліографічним інститутом Гранат і було завершене (54-й і 58-й томи) вже Державним інститутом «Советская энциклопедия». У підготовці словника брали участь відомі вчені К. А. Тимірязев, М. М. Ковалевський, С. А. Муромцев, В. Я. Железнов, Ю. С. Гамбаров. Окрім власне ґрунтовних абеткових біографічних статей про діячів історії та культури «Энциклопедический словарь Гранат» цінний тим, що увібрав у якості додатків низку стислих біобіографічних словничків (найважливіші – у томах 11, 17, 40, 41, 46, 47, 48, скажімо: «Члены Государственной думы I, II и III созывов», «Деятели Союза Советских Социалистических Республик и Октябрьской Революции. Автобиографии и биографии», «Автобиографии революционных деятелей русского социалистического движения 70–80-х годов», біобібліографічний покажчик новітньої російської белетристики (1861–1911), у яких також чимало українського матеріалу.

Вітчизняній історичній літературі 90-х рр. ХХ ст., коли закладалися основи сучасної української біографістики, був притаманний незначний інтерес до радянської біографіки 20–30-х рр., предметом якої стали учасники революційного руху, боротьби за утвердження радянської влади в Україні. На той час погляди дослідників були звернуті майже виключно до діячів національної культури, учасників українського національного руху, імен репресованих або забутих співвітчизників. Відчувалося і певне психологічне відторгнення пануючої у радянські часи історико-партійної тематики.

Цим значною мірою була позначена і фундаментальна монографія В. С. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» (К., 1996), у якій значення історико-партійної літератури меморіального характеру залишилося відчутно недооціненим. Нині необхідність реінтеграції імен широкого кола діячів революційного руху, радянської влади до вітчизняної історичної спадщини вже не викликає сумнівів – без них сповнена драматизму історія України у ХХ ст. не була б повною.

З цього погляду, необхідним є звернення до значного масиву біографічної інформації, що міститься у історико-меморіальних виданнях, присвячених революційним і радянським діячам, зо-

крема, підготовлених Істпартами. Серед випущених у Росії «загальносоюзних» і регіональних словників і довідників, що містять цінні матеріали про українців і вихідців із України, особливий джерельний інтерес становлять: «Памятник борцам пролетарской революции, погибшим в 1917–1921 гг.» (3 изд., М. ; Л., 1925); «Участники русского революционного движения эпохи борьбы с царизмом» (М., 1927); створюваний і частково опублікований у 1927–1934 рр. Всесоюзним товариством політкаторжан і засланців-поселенців за редакцією Ф. Я. Кона, Б. П. Козьміна, В. І. Невського, І. А. Теодоровича та ін. унікальний за своїм джерельним значенням, але, на жаль, не завершений через початок політичних репресій, багатотомний біобібліографічний словник «Деятели революционного движения в России» (т. 1, вып. 1–2, М., 1927–1928; т. 2, вып. 1–4, 1929–1932; т. 3, вып. 1–2, 1933–1934; т. 5, вып. 1–2, 1931–1933), який охопив понад 16 тисяч імен активних діячів і рядових учасників революційного руху¹¹; довідник «Политическая каторга и ссылка. Биографический справочник членов Общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев» (М., 1934).

Не можна недооцінювати і джерельного значення для сучасної української довідкової біографістики також великих російських радянських енциклопедичних проектів кінця 20 – початку 30-х рр. ХХ ст. Ґрунтовність і об'єктивність у поданні біографічних матеріалів (не лише загалом, а й стосовно українських зокрема), була притаманна першому виданню «Большой советской энциклопедии» у 66 томах (1926–1947), в якому ще відчувалася інерція традицій старої російської біографічної школи. На наш погляд, у цьому плані воно стоїть вище другого видання у 51 томі (1950–1958), а можливо, за багатьма параметрами, – і третього у 30 томах (1969–1978).

Певне інформаційне значення зберігає також незавершена (не було видрукувано тт. 10-й та 12-й) «Литературная энциклопедия» (т. 1–9, 11, 1929–1939), що містила спеціальні статті з національних літератур.

У десятиліття перед Другою світовою війною у Росії з'явилася низка галузевих і тематичних біографічних словників¹² та оригінальних історико-біографічних праць, що за своїм характером були близькими до біографічної довідкової літератури¹³.

¹¹ Я. М. Шапов у згадуваній уже книзі «Справочный инструмент историка России» (М., 2007) на сторінці 101 навів дані про наявність частини гранок невиданих 3, 4 та 5-го томів і ксерокопій із них у провідних бібліотеках та архівах Росії.

¹² Скажімо: *Троицкий, В. И.* Словарь московских мастеров золотого, серебряного и алмазного дела XVII в. (Л., 1928–1930); *Блох, М. А.* Биографический справочник. Выдающиеся химики и ученые XIX–XX ст. (Л., 1929–1931); *Безсонов, С. В.* Крепостные архитекторы (М., 1938).

¹³ Для прикладу: *Вересаев, В. В.* Спутники Пушкина (М., 1937); *Клевен-*

Унікальним джерелом, особливо зважаючи на втрати, пов'язані з репресіями наступних років і війну, стали тодішні довідники актуальної біографії, зокрема, «Наука и научные работники СССР» (ч. 4–6, М. ; Л., 1928–1934), що містив дані про 32 тисячі науковців, зокрема і наших співвітчизників, які працювали у різних дослідницьких установах за межами України.

Перше повоєнне десятиліття, позначене ідеологічним тиском, нагнітанням ідеї російського комуністичного месіанства, практично не принесло російській довідковій біографістиці нових результатів, що становили б інтерес для української науки. На той час довідкова біографічна справа зосередилася насамперед на підготовці словників навчально-педагогічного спрямування, присвячених політично нейтральній тематиці – науці, техніці, мистецтву та покликаних демонструвати російські національні пріоритети у цих галузях. Природно, що численні українці та вихідці з України поспідовно трактувалися у них як суто російські діячі. Зазначені підходи за інерцією продовжували діяти і у подальші роки¹⁴.

За часів «відлиги» 50–60-х рр. та у наступний період, багатотомні універсальні та галузеві енциклопедичні зводи «нового покоління», випущені центральними радянськими видавництвами: «Малая советская энциклопедия» у 10 т. (М., 1958–1960), «Философская энциклопедия» (т. 1–5, М., 1960–1970), «Советская историческая энциклопедия» (т. 1–16, М., 1961–1976), «Театральная энциклопедия», (т. 1–5, М., 1961–1967), «Педагогическая энциклопедия» (т. 1–4, М., 1964–1968), «Краткая литературная энциклопедия» (т. 1–9, М., 1962–1978), енциклопедія «Искусство стран и народов мира» (т. 1–5, М., 1962–1978), «Музыкальная энциклопедия» (т. 1–4, М., 1973–1978), «Советская военная энциклопедия» (т. 1–5, К., 1978), одностомна енциклопедія «Великая Октябрьская социалистическая революция» (М., 1977) та інші довідкові видання, знаменували значний прорив у науково-інформаційній сфері, багато у чому заповнили цен-

ский, М. Герцен — издатель и его сотрудники (М., 1941).

¹⁴ Серед цих видань можна виділити: Липшиц, С. Ю. Русские ботаники (М., 1947–52); Алексеев, А. Д. Русские пианисты (М. ; Л., 1948); «Люди русской науки» (М. ; Л., 1948) (наступне, суттєво розширене перевидання у 4-х томах вийшло друком у Москві у 1961–1965 рр.); Григорьев, Д. П., Шафрановский, И. И. Выдающиеся русские минералогии (М. ; Л., 1949); Райков, Б. Е. Русские биологи-эволюционисты до Дарвина (М. ; Л., 1951–1959); Морозов, С. А. Первые русские фотографы-художники (М., 1952); «Отечественные лесоводы» (М. ; Л., 1953); «Русские мореплаватели» (М., 1953). До них значною мірою приналежний і великий за чисельністю представлених персоналій двотомний «Биографический словарь деятелей естествознания и техники» (М., 1958–1959), але він є не оригінальним, а складеним на основі вибірки статей із 2-го видання «Большой советской энциклопедии».

зурні лакуни попередніх радянських видань. Вийшла друком, зокрема, така ґрунтовна праця, як чотиритомний «Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей» І. Ф. Масанова (М., 1956–1960), що майже на ціле десятиліття випередила появу друком створеного О. І. Деєм «Словника українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)» (К., 1969).

Свідченням зростання відкритості радянського суспільства стало видання біобібліографічного словника «Русские советские писатели-прозаики» (т. 1–7, Л., 1959–1972), одночасно з яким готувалися, на жаль, значно більш позначені цензурними «умовностями» та вилученнями аналогічні праці в союзних республіках, зокрема, досить ґрунтовна «Українські письменники. Біобібліографічний словник» (т. 1–5, К., 1960–1965).

Однак, у площині довідкової біографістики новизна названих вище праць стосувалася переважно лише російського матеріалу. Більшість імен значимих російських діячів тепер уже не замовчувалася, хоча заідеологізованість («класові» та «партійні» підходи) в їх оцінках продовжувала займати значне місце. З біографіями діячів українських справа залишалася набагато гіршою. Вони подавалися з дуже ретельним політичним відбором, дозовано, виключно крізь призму ідеологічних настанов про провідну роль російської культури, її «благотворне значення для розвитку культур інших народів», «віковічну дружбу російського і українського народів», у дусі відомих Тез ЦК КПРС до 300-річчя воз'єднання України з Росією, а отже, крізь призму боротьби з «українським буржуазним націоналізмом».

Проте, на хвилі суспільно-політичного піднесення кінця 50-х – початку 60-х рр. у центральних видавництвах було видано низку праць, що більш глибоко висвітлювали взаємодії культур трьох східнослов'янських народів¹⁵.

Третє видання «Большой советской энциклопедии» (М., 1969–1978), що випускалося у часи, коли в союзних республіках, насамперед, в Україні, вже набирала сил підготовка національних універсальних і галузевих енциклопедій, не привнісни у справу висвітлення українських біографічних матеріалів помітних позитивних ідеологічних змін, все ж вигідно вирізнялося від попередніх видань більшою точністю та вивіреністю дат, фактів, докладністю бібліографії. Значною мірою це було пов'язане з широким залученням до роботи відомих українських учених, використанням нових наукових праць.

¹⁵ Зокрема: *Будовниц, И. У.* Словарь русской, украинской, белорусской письменности и литературы до XVIII в. (М., 1962).

Від середини 60-х років ХХ ст. репертуар біографічних словників і довідників, історико-меморіальних альманахів і збірників біографічних нарисів, що видавалися як центральними союзними видавництвами, так і у регіонах Росії, став відчутно різноманітнішим. Вийшло друком чимало праць, присвячених не лише героям революцій¹⁶ і воєн¹⁷, державним і партійним діячам¹⁸, а й митцям, літераторам, ученим¹⁹. Інформаційний потенціал довідкових видань суттєво доповнювався ґрунтовними працями серії «Научно-биографическая литература», започаткованої АН СРСР у 1959 р., фактично – 1961 р.²⁰ Продовжували виходити друком і численні книжки загальносоюзної серії «Жизнь замечательных людей», проте, зважаючи на їх популярний, вторинний за інформативним наповненням характер, більшість із них не можна розглядати як одне з джерел української біографістики²¹. Виняток складають декілька випущених у Москві у серії «ЖЗЛ» книг власне українських авторів, що стали подією для української науки і культури²².

Видання відкритого (доступного широкому читачеві) типу з актуальної біографії були представлені впродовж останніх десятиліть радянської влади щорічниками Большой советской энциклопедии, довідниками персонального складу Верховної Ради СРСР, Академії наук СРСР²³, творчих спілок.

На загал слід зазначити, що, не зважаючи на широкий діапазон російських довідкових біографічних видань радянського часу,

¹⁶ Зокрема: «Герои Октября. Биографии активных участников подготовки и проведения Октябрьского вооружённого восстания в Петрограде» (Л., 1967); «Герои Октября. Книга об участниках Великой Октябрьской социалистической революции в Москве» (М., 1967).

¹⁷ Скажімо: «Люди бессмертного подвига» (М., 1973); «Дважды Герои Советского Союза» (М., 1973) тощо.

¹⁸ Наприклад: *Абрамов, А. С.* У Кремлёвской стены (М., 1974); «Ленинградцы – Герои Социалистического Труда» (Л., 1967) тощо.

¹⁹ Зокрема: «Русские писатели: биобиблиогр. словарь» (М., 1971).

²⁰ Про видання цієї серії див. працю З. К. Соколовської [21].

²¹ Дослідження історії видання книжкової серії «Жизнь замечательных людей» і аналіз її науково-методичного та інформаційного рівня див. у праці Н. І. Любовець «Біографічні серії в контексті розвитку української біографічної традиції» [11].

²² Серед них: *Патон, Е. О.* Воспоминания (М., 1958); *Лысенко, О.* Микола Лысенко : воспоминания сына (М., 1960); *Хинкулов, Л. Ф.* Тарас Шевченко (М., 1960; 3-е изд., испр. и доп., М., 1966); *Хинкулов, Л. Ф.* Франко (М., 1961); *Брандис, Е. П.* Марко Вовчок (М., 1968); *Марьямов, А. М.* Довженко (М., 1968); *Коцюбинская, И. М.* Михаил Коцюбинский (М., 1969); *Костенко, А. И.* Леся Украинка (М., 1971). Повний перелік видань серії «ЖЗЛ» із української тематики див. у статті Н. І. Любовець [11, с. 279–280].

²³ Див. зокрема: «Академия наук СССР. Персональный состав... 1724–1974» (М., 1974); *Корнеев, С. Г.* Советские учёные – почётные члены иностранных научных учреждений (М., 1973).

їх доволі високий науково-методичний рівень, охоплення ними значної кількості пов'язаних із Україною персоналій, одержати з них адекватні уявлення щодо України, її історії, культури, науки, діячів українського національно-культурного руху та суспільно-політичного життя, а також про внесок українців у розбудову російського державного, наукового, освітнього, культурного потенціалу досить складно.

Так, у відомому, підготовленому за участі академіка Д. С. Лихачова біобібліографічному словникові «Русские писатели» (М., 1971), «російським і українським письменником» названо лише одного Єпіфанія Славинецького (пом. 1675). Водночас, про приналежність до українського соціуму, культури, суспільно-політичного життя численних українців і вихідців із України, які писали російською мовою, зокрема, Феофана Прокоповича (1681–1736), В. В. Капніста (1758–1823), М. І. Гнідича (Гнедича) (1784–1833), Антона Погорельського (О. О. Перовського) (1787–1836), В. І. Даля (1801–1872), Г. П. Данилевського (1829–1890), В. В. Крестовського (1840–1895), С. М. Кравчинського (1851–1895), Г. О. Мачтеда (1852–1901), В. Г. Короленка (1853–1921) або не сказано нічого, або згадується лише побіжно, як про щось несуттєве для їх творчих біографій. Тими самими особливостями відзначався і створений під керівництвом Д. С. Лихачова ґрунтовний «Словарь книжников и книжности Древней Руси» (вып. 1–3, Л. ; СПб., 1987–1993), що охоплює діячів XI–XVII ст.

Сучасні російські енциклопедії, словники та довідники, альманахи та інші історико-біографічні видання, опубліковані від початку 90-х рр. XX ст., загалом доповнюють матеріали згаданих старих праць, хоча у багатьох випадках уже виходять на принципово новий у кількісному та якісному відношенні рівень.

Серед видань, що відображають досягнення сучасної російської наукової довідкової біографістики, її теоретичний і методичний рівень, характерні тенденції розвитку та очевидні проблеми, а водночас — становлять джерельний інтерес для української довідкової біографістики, найперше варто згадати (зрозуміло, проходячи повз низку модифікованих перевидань тематичних вибірок статей зі старих словників і енциклопедій²⁴, а також дуже численних і нерівноцінних за своїм рівнем науково-популярних ви-

²⁴ Вельми показовим для характеристики стану російської довідкової біографістики на зламі XX і XXI ст. стало перевидання вибірки біографічних статей зі старих «Энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона» та «Нового энциклопедического словаря», скомбінованої під керівництвом відомого фахівця з інформаційних технологій і створення електронних бібліотек П. Каллінікова у 20 томах під претензійною назвою «Русского биографического словаря» (М., 1998–2001), що прикро збігається з назвою класичного словника, виданого свого часу Російським історичним товариством.

дань): нову універсальну «Большую Российскую энциклопедию», що готується у 30 томах (фактично – продовжуючи традицію «Большой советской энциклопедии») і до цього часу представлена п'ятнадцятьма опублікованими томами (М., 2004–2008); універсальну «Новую Российскую энциклопедию» у 12 томах (т. 1–5, М., 2005–08), котра має містити 30 тисяч біографічних статей; «Словарь русских писателей XVIII в.» (вып. 1–2 (А–П), Л. ; СПб, 1988–1999) і його хронологічне продовження – фундаментальний шеститомний біографічний словник «Русские писатели. 1800–1917» (т. 1–5, М., 1989–2007), які стали результатом багаторічної роботи великого колективу науковців; книгу «Политические деятели России. 1917: Биографический словарь» (М., 2001), об'єктивність і науковість українки якої забезпечена шляхом залучення до авторського колективу відомих українських фахівців; «Новый полный биографический словарь русских художников» Є. Г. Коновалова (М., 2008). Як значне досягнення, новаторська за методикою подання матеріалів капітальна праця, був сприйнятий науковою спільнотою підготовлений Д. Н. Шиловим біобібліографічний довідник «Государственные деятели Российской империи. Главы высших и центральных учреждений. 1802–1917» (СПб., 2001) [23, с. 98].

Грунтовними науковими виданнями, створеними з залученням невідомих раніше документальних матеріалів, є укладений Російською національною бібліотекою біографічний словник «Сотрудники Российской национальной библиотеки – деятели науки и культуры. (т. 1, [ч. 1] : Императорская публичная библиотека, 1795–1917» (СПб., 1995), що містить біографічні нариси про понад 400 співробітників; підготовлений в Інституті історії природознавства і техніки ім. С. І. Вавілова РАН у межах серії «Деятели науки и просвещения Москвы XVIII–XX веков в портретах и характеристиках» В. А. Волковим та М. В. Куликовою словник «Московские профессора XVIII – начала XX веков. Естественные и технические науки» (М., 2003) і тими самими авторами спільно з В. С. Логіновим словник «Московские профессора XVIII – начала XX веков» (М., 2006), присвячений ученим, які працювали у галузі гуманітарних і суспільних наук. В. А. Волковим і М. В. Куликовою опубліковано також великі біографічні словники-довідники «Российская профессура. XVIII – начало XX в. Биологические и медико-биологические науки» (М., 2003) і «Российская профессура. XVIII – начало XX в. Химические науки» (М., 2004), що разом охоплюють понад 1050 імен. До праць наукового рівня належить і біографічний словник «Ученые Московского университета – действительные члены и члены-корреспонденты РАН (1755–2004)» (М., 2005), підготовле-

ний до 250-річчя МДУ. Значним науковим досягненням є створена В. Я. Васильковим та М. Ю. Сорокіною праця «Люди и судьбы: Биобиблиографический словарь востоковедов — жертв политического террора в советский период: 1917–1991 гг.» (М., 2003).

Високим рівнем інформативності вирізняються словник-довідник Д. Вронської та В. Чугуєва «Кто есть кто в России и бывшем СССР: Выдающиеся личности бывшего Советского Союза, России и эмиграции» (М., 1994), у якому подано інформацію про понад 6 тис. осіб — живих і померлих, а також книга А. К. Сорокіна і В. В. Шелохаєва «Русское зарубежье: Золотая книга эмиграции: Первая треть XX века: Энциклопедический биографический словарь» (М., 1997), що охоплює більше 400 біографій учених, письменників, церковних діячів, митців, зокрема — українців і вихідців із України. Широкого розвитку набула в Росії актуальна (присвячена сучасникам) галузева та регіональна довідкова біографістика, яка для нас може бути джерелом пошуку імен вихідців із України, котрі досягли певних позицій і визнання у російському суспільстві.

Певною видавничо-технологічною новацією став створений на основі універсальної бази даних «Первый биографический БЭС», що видається також під назвою «Большого биографического словаря» (М., 2007) та охоплює близько 29 тисяч персоналій і, поряд із іншими російськими біографічними виданнями різних типів засвідчує зверненість російської біографістики до інших народів і культур.

Принципово новим напрямом розвитку російської довідкової біографістики, який конче потребує подальшого розвитку, стала підготовка та видання багатотомних «Книг пам'яті» воїнів, полеглих у період Другої світової війни, а також жертв політичних репресій (зокрема — т. зв. «Расстрельных списков»), випущених впродовж минулих років по цілому ряду міст і областей Російської Федерації [23, с. 102–103]. Їх поява найбільшою мірою засвідчила зміцнення демократичної тенденції до якомога більш широкого введення до довідкової літератури імен співвітчизників, які заслуговують на пам'ять і повагу. Перегляд цих видань засвідчує наявність у них величезної маси імен українців (за характерними прізвищами), які опинилися на російських землях ще у дореволюційний час, або у 20–40 рр. ХХ ст., а тому вони, безперечно, є для українського дослідника цінним джерелом історичного, політологічного, соціологічного, статистичного аналізу.

Дисонансом на фоні безсумнівних здобутків новітньої російської довідкової біографістики виступає успадкована нею від дореволюційних і радянських часів тенденція нігілістичного ставлення до «українських сюжетів». У сучасних російських довідкових біографічних виданнях вона подекуди не лише збереглася, а, на жаль,

посилилася. Це явище не слід прямолінійно пояснювати лише суспільною атмосферою сучасної Росії, пануючими ідеологічними настановами стосовно розкриття «величі російської культури, її всесвітнього значення» на тлі суттєво спрощеної та збідненої ретроспективи взаємодій із культурами інших слов'янських народів. Йдеться про те саме успадковане від минулого «хворобливе» ставлення до «українського питання», про прагнення зберегти традиційно поширені у Росії, зокрема, в середовищі наукової й освітянської інтелігенції, ілюзорні уявлення про цілісність східнослов'янського «російського світу», приналежність України до нього як несамоїсної складової частини. Поряд із цим, не останню роль відіграє недостатня мовна компетентність, необізнаність російських авторів як зі старою, так і з новітньою українською історичною, літературознавчою, культурологічною літературою. До вжитку російських фахівців здебільшого потрапляють лише опубліковані у радянський час російською мовою праці, що стосуються України.

Українська біографічна тематика, на жаль, все ще продовжує залишатися «фігурою замовчування» у російській довідковій біографістиці. Українське походження більшості відомих діячів «общероссийского», а у радянські часи — «общесоюзного» масштабу (як прийнято було класифікувати), їх власна етнокультурна самоідентифікація, приналежність до українських громадських об'єднань і організацій, безпосередня участь в українському національно-культурному та суспільно-політичному русі здебільшого або замовчується зовсім, або ж, у окремих випадках, згадується побіжно.

Водночас, особливо у популярних виданнях, посилилася тенденція до заміни визначень «український» або «український і російський» стосовно діячів ХХ ст. дефініцією «советский». Звертає на себе увагу також нагнітання негативних оцінок українських діячів — учасників національно-визвольного руху або й відвертий концептуальний нигілізм і спрощеність викладу, які не можуть не формувати певного ставлення до України та її історії — у виданнях, призначених для широкого загалу. Так, у популярному енциклопедичному словнику «История Отечества с древнейших времен до наших дней» (М., 1999), що використовується школярами, студентами, зустрічаємо наступні стислі біографічні статті:

Мазепа Иван Степанович (1644–1709), гетман Украины (1687–1708). Стремился к отделению Левобережной Украины от России. Во время Северной войны 1700–21 перешёл на сторону вторгшихся на Украину шведов. После Полтавской битвы (1709) бежал в турецкую крепость Бендеры вместе с Карлом XII.

Петлюра Симон Васильевич (1879–1926), український політичний діяч. Член Української соціал-демократическої робочої партії; один із організаторів Центральної ради (1917) і Директорії (1918, з лютого 1919 її голова). В радянсько-польській війні 1920 виступив на стороні Польщі, згодом в еміграції. Убитий в Парижі Ш. Шварцбардом із мести за єврейські погроми на Україні.

Нові моменти привнесла широка публікація матеріалів російськомовних енциклопедій і біографічних словників у електронному вигляді — на лазерних дисках і в мережі Інтернет, що розгорнулася з останніх років ХХ ст. Нині у російському сегменті мережі Інтернет (Рунет), що за своїми гуманітарними ресурсами є одним із найбільших у світі, вже виставлено практично всі основні універсальні та галузеві російські та радянські енциклопедії та словники, що містять величезні ресурси біографічної інформації.

Серед них, зокрема, представлені у спеціальних рубриках на порталі «Яндекс» (режим доступу : <http://encycl.yandex.ru/dict> та <http://slovari.yandex.ru/dict/>) повнотекстові електронні версії енциклопедичних і словникових видань: «Малый энциклопедический словарь» Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона (СПб., 1890–1907), п'яти томний біобібліографічний словник «Діятели революційного руху в Росії: Від предшественників декабристів до падіння царизму» (М., 1927–1934), «Литературная энциклопедия» в 11 т. (М., 1929–1939), «Большая советская энциклопедия» в 30 т. (М., 1969–1978), біографічний словник «Политические деятели России. 1917» (М., 2001), енциклопедичний словник «История Отечества с древнейших времен до наших дней» (М., 1999), словник «Террор и террористы» С. А. Ланцова (СПб., 2004), «Кто есть кто в современной культуре» (М., 2006–2007). Зазначені та чимало інших видань представлені електронними версіями на низці подібних, досить численних російських веб-сайтів культурно-освітнього профілю.

Перше місце серед ресурсів, створених на базі фундаментальних видань належить, поза сумнівом, електронному «Русскому биографическому словарю» [7] — проекту, започаткованому у 1998/99 рр. інформаційним осередком «Студия КОЛИБРИ» за фінансової підтримки «Інституту відкритого суспільства». В його основі — тематична вибірка біографічних статей із «Энциклопедического словаря» видавців Ф. А. Брокгауза і І. А. Ефрона, об'єднана з матеріалами незавершеного ними «Нового энциклопедического словаря» та «Военной энциклопедии». У наступному на цьому ґрунті сформу-

вався так званий «Гиперпроект «Большой русский биографический словарь» (далі — ВРБС). До нього, крім названого вище блоку додано, як автономну частину з власною навігацією, також електронну версію згаданого раніше багатотомного «Русского биографического словаря» за редакцією О. О. Половцова. Одночасно, за задумом упорядників, було розгорнуто формування зведеної бази даних біографічних статей із найважливіших російських біографічних словників і енциклопедій із поступовим розширенням їх переліку, однак результати цієї роботи все ще не оприлюднені²⁵. На веб-сайті «Русского биографического словаря», як його складова частина, почала функціонувати також Електронна енциклопедія «Русская портретная галерея» [19], що нараховує нині понад 12 тис. зображень і охоплює час до кінця ХХ ст. Портретна галерея має свою іконографічну базу даних, а також функціонує як електронна пошукова система, що дає змогу використовувати матеріали, розташовані у різних рубриках цього самого сайту, а також в інших веб-ресурсах (скажімо, у «Вікіпедії», на зарубіжних, зокрема, українських сайтах). «Русская портретная галерея» охоплює чимало зображень українських діячів, бо за декларацією її упорядників, під «російським» розуміється «не тільки і не стільки національний аспект, скільки аспект державний и культурологічний». Відтак, зазначається у передмові: «у перелік російських діячів ми ввели й тих, хто довгий час провів у Росії і помітно вплинув на її державне, суспільне чи культурне життя. Зрозуміло, що така оцінка внеску особистості в культуру країни завжди буде суб'єктивною, тому Портретна галерея відображає нашу суб'єктивну думку щодо цього» (переклад наш — В. П.) [7].

Одним із найближчих перспективних завдань упорядники ВРБС є переведення в електронну форму біографічних статей «Энциклопедического словаря Русского библиографического института Гранат». При цьому загальний обсяг ВРБС передбачається довести спочатку до 50 тис. біографічних статей, перетворивши його на єдиний електронний інформаційний ресурс із загальною для всіх частин системою навігації [3]. Окремо слід звернути увагу на деклароване упорядниками ВРБС прагнення створити навколо нього віртуальний «Русский биографический центр», покликаний, за допомогою розбудови системи взаємних посилань між ВРБС і різними історико-біографічними та культурологічними сайтами, сформуванню єдине «інформаційне біографічне поле»

²⁵ Докладніше про електронний «Російський біографічний словник» і його складові див. коментарі його упорядника П.Ю. Каллінянова на сайті РБС [3; 7; 8].

як сукупність сторінок Рунету, з яких можна черпати інформацію про видатних співвітчизників [3]. Реалізація цього завдання є дуже актуальною, бо всі складові електронного «Русского биографического словаря» до цього часу презентують майже виключно біографії діячів, які пішли з життя до 1917 р.

Значний джерельний інтерес для українських фахівців-біографістів становлять також матеріали електронних Російського та Радянського біографічних архівів (РБА та СБА), сформованих у Німеччині мюнхенським Видавничим домом Заур у межах створеної ним Всесвітньої біографічної інформаційної системи (WBIS) [13, с. 467–481]. За своїм обсягом цей ресурс значно перевищує РБС–ВРБС і охоплює близько 350 тис. статей про 220 тис. персоналій [5]. На жаль, широкий доступ до нього можливий лише на комерційних засадах.

Зрозуміло, названі нами електронні біографічні словники й архіви значною мірою не можуть задовольнити актуальні інформаційні потреби сучасного російського громадянства. Багато у чому вони виглядають анахронізмом, оскільки опубліковані у них біографічні статті є не сучасним науково-інформаційним продуктом, створеним із урахуванням усіх досягнень наукової думки новітньої доби, а становлять, значною мірою, суто історіографічний інтерес.

Ще більшою мірою ці недоліки позначилися на вміщених у згаданих електронних біографічних ресурсах матеріалах, що стосуються України. За нашими підрахунками, наведеними у попередніх публікаціях, із 162 занесених до *Переліку джерел* РБА (як частини «Всесвітньої біографічної інформаційної системи») видань, лише 8 присвячені безпосередньо українській тематиці та загалом відображають українське національне бачення персоналій. Сам добір праць із української біографічної тематики видається доволі непрофесійним і випадковим. Трохи змістовнішим виглядає щодо відображення української проблематики *Перелік джерел* згаданого вище СБА. Серед 241 видання у ньому присутні, хоча і поодинокі, такі насичені стислою біографічною інформацією книжки, як: «Словник художників України» (К., 1973); енциклопедичний довідник «Митці України» (К., 1992), використаний раніше також і для підготовки РБА; біобібліографічний довідник «Письменники Радянської України» (у досить позначеному цензурними обмеженнями виданні 1981 р.); а також окремі праці вчених української діаспори (Д. М. Штогрин, М. Явдась). Вибрані вони з величезної маси опублікованих в Україні та за кордоном довідково-біографічних праць досить довільно і лише фрагментарно висвітлюють українську проблематику. Натомість, у джерельній базі РБА і СБА зо-

всім відсутні українські енциклопедії, як радянські, так і видані за межами СРСР [13, с. 471–474].

Якісно новим досвідом є створення у Росії численних постійно поповнюваних електронних біографічних, генеалогічних, культурологічних та історико-краєзнавчих інформаційних ресурсів, персоналії яких становлять значний інтерес як для фахівців, так і, особливо, для широкого кола читачів в Україні. Важливо, що у них зроблено масштабний інформаційний прорив щодо висвітлення біографій діячів ХХ ст.

Серед них на окрему згадку заслуговують заснований у 1996 р. Інтернет-проект Міжнародного об'єднаного біографічного центру (режим доступу : <http://www.biograph.ru/>), на сайті якого розміщено бази біографічних даних видатних діячів ХХ ст., сучасників, радянських воєначальників і особливо — база рядових учасників Великої Вітчизняної війни, що становить значний джерельний інтерес (режим доступу : <http://www.biograph-soldat.ru/>); розташований на сайті «Музеи России» Інтернет-проект «1812 год», започаткований ще 1998 р. (режим доступу : <http://www.museum.ru/museum/1812/index.html>), хоча основні його матеріали запозичено з названих вище видань Ф. Брокгауза та І. Єфрона; розділ «Биографический справочник» на історико-культурному порталі «Хронос» (режим доступу : <http://www.hrono.info/biograf/itena.html>), розміщеному на доменах www.hrono.ru, www.hrono.info та www.hronos.km.ru, що містить універсальний і тематичні біографічні довідники, побудовані з використанням різноманітної за своїм характером і науковим рівнем літератури.

З числа російських історико-меморіальних веб-сайтів особливе джерельне значення для українських користувачів мають Інтернет-проект «Герои Страны» (режим доступу : <http://www.warheroes.ru/>), на сторінках якого на липень 2008 р. опубліковано понад 9 тис. біографічних статей; сайт Міжнародного історико-просвітницького, правозахисного та добродійного товариства «Меморіал» (режим доступу : <http://www.memo.ru/>); насичений персоналіями діячів революційного руху 70–80-х рр. XIX ст. сайт «Народна воля» (режим доступу : <http://narodvol.narod.ru/Person/>).

Більш популярний характер має Інтернет-енциклопедія «Кругосвет» (режим доступу : <http://encycl.yandex.ru/dict/krugosvet/>), що публікується з 2000 р.

Прикладним інформаційним профілем відзначаються започаткована у 1998 р. універсальна база даних історико-меморіальної та актуальної біографічної інформації «Люди» (режим досту-

пу : <http://www.peoples.ru/>), що станом на весну 2010 р. нараховувала понад 45 тис. персоналій, а також Інтернет-ресурс «Биография.ру: Биографическая энциклопедия» (режим доступу : <http://www.biografija.ru/>), що складається з довідкових біографічних статей різного формату та містить понад 140 тисяч біографій видатних людей і близько 7 тисяч іконографічних зображень. Універсальну за проблемно-тематичним діапазоном біографічну інформацію можна одержати також за допомогою інформаційно-пошукової системи «Кто там» (режим доступу : <http://www.ktotam.ru/>).

Цікавий і перспективний досвід формування галузевих ресурсів актуальної науково-довідкової біографічної інформації репрезентує сформована Державною публічною науково-технічною бібліотекою Росії база даних «Кто есть кто в библиотечной сфере России» (режим доступу : <http://www.gpntb.ru/win/search/who.html>).

Публікація в електронній мережі зробила доступними широкому загалові як рідкісні старі, так і новітні видання, а також ресурси, спеціально розбудовані для мережі Інтернет, що надало можливості вільного оперування ними в режимі реального часу. Українські користувачі комп'ютерних мереж активно працюють із зазначеними масивами біографічної інформації з освітньою та науковою метою. Проте є питання, на які слід звернути пильну увагу. Електронні ресурси за своїм змістом і характером не тотожні книжковим. При всій своїй зовнішній простоті та зручності, доступності інформації, вони вимагають високої культури формування і так само — високої культури використання. За книжковою біографістикою стоїть довготривала традиція та культура наукової і літературної праці: вимоги до точності факту, ясності думки, науковий апарат. Культура електронного біографічного видання, ресурсу, ще тільки формується. Суспільство поки що здебільшого має справу не з ресурсами, сформованими на наукових засадах, а з суто комерційними продуктами — принаймні для онлайнової біографістики таке визначення буде коректним.

Книга є авторською, захищеною авторським правом, більш менш оригінальною, цілісною та завершеною. Точність її даних, спосіб викладу, як правило, відповідають заявленому авторами й упорядниками жанру, скажімо: наукова монографія, історичний альманах, художній життєпис, краєзнавча праця, словник. Втім, дослідження С. М. Ляшко засвідчили, що й тут чимало хаотичного [12]. Натомість сучасні електронні ресурси, окрім, звичайно публікації старих енциклопедій і словників, — значною мірою компілятивні, різностильові та різножанрові за своїм характе-

ром, нерідко дуже рухливі за змістом. Джерела і точність фактів у них — під великим запитанням. Окрім того, пересічний читач/користувач має справу здебільшого лише з необхідним йому фрагментом, а не з цілісним твором, і, не маючи спеціальної підготовки, не може оцінити ступінь його оригінальності, точність, науковий рівень загалом, зрозуміти місце конкретного тексту в історіографії. Ще складніше, коли пошук ведеться користувачами одночасно з різних баз даних, із різних електронних джерел. Нарешті, особлива ситуація виникає, коли маємо бази інформації на зразок «вільної енциклопедії» — «Вікіпедії» та її аналогів, що постійно редагуються та доповнюються абсолютно безвідповідальними за точність наведених фактів та за внесені зміни авторами. Недарма засновники «Вікіпедії» задекларували нині прагнення зробити суто авторську електронну енциклопедію, що була б насправді точною й авторитетною.

На жаль, при використанні українським читачем російських електронних біографічних ресурсів виникають не лише згадані вище проблеми, а й ті, що пов'язані з принциповими ідейними, світоглядними засадами, з питаннями національного самоусвідомлення. Ресурси Інтернет не знають державних кордонів, вони є чинником активних інформаційних впливів. Подання численних українських імен у суто російському культурно-історичному контексті створює для недостатньо обізнаного українського читача помітний ефект ідеологічного тиску. Російські біографічні джерела, по суті, формують викривлене психологічне уявлення, нібито все, що відбувалося на українських землях у минулому, здійснено завдяки зусиллям представників російської держави (які на перевірку виявляються, здебільшого, тими ж українцями), у межах російської національної освіти, культури, науки. Одночасно українське громадянство штучно «стискується» до невеликої, відірваної від загалу співвітчизників, когорти провідників українського національного руху, визначних діячів літератури та мистецтва. А широкі кола освічених українців, які були масовою, нехай здебільшого й пасивною опорою українського національного поступу, оголошуються, таким чином, суто російськими. З іншого боку, російські довідкові біографічні ресурси фактично «закривають» проблему ролі інтелектуальної, зокрема наукової, культурної, освітньої, політичної спадщини українського народу у розбудові освіти, науки, культури, суспільно-політичного життя та державності Російської імперії та Радянського Союзу.

Проте, не зважаючи на всі недоліки та негативні тенденції, російська довідкова біографічна література у її традиційному книж-

ковому та новітньому електронному вигляді є важливим і цінним джерелом для використання спеціалістами в українській науковій довідково-біографічній практиці. Про методичне значення досвіду російських біографістів для розвитку української довідкової біографістики, вже написано у низці праць [14, с. 22, 32–33; 15], хоча ця проблема вимагає подальшої ґрунтовної розробки. В умовах, коли українська енциклопедична та словникова біографістика впродовж багатьох десятиліть знаходилася у лещатах цензурних заборон, браку сил і можливостей, численні ґрунтовні російські біографічні довідкові проекти, реалізовані за значно більш ліберальних обставин, сформували розвинені науково-методичні традиції щодо принципів відбору та подання матеріалів, технологічної організації роботи, вимоги до редагування, важливі і для сучасних українських спеціалістів.

А з погляду джерелознавчого, значимість для нас російських біографічних видань полягає у величезному обсягові зібраного у них достовірного матеріалу, нерідко заснованого на недоступних українським дослідникам архівних документах, досить точному та скрупульозному викладі фактичних даних, що стосуються українців і осіб, пов'язаних із Україною, навіть не зважаючи на систематичне замовчування власне українського контексту їх діяльності. Зрозуміло, що українські імена з'являлися на сторінках російських видань переважно завдяки включенню їх у ретроспективу російської історії та культури, тобто, як імена діячів російських, що у більшості випадків було тотожним визначенню їх як «русских». Проте, широкий діапазон, різнобічність сфер діяльності українців і вихідців із України, відображені у російських довідкових виданнях, створюють великі можливості для творчого пошуку дослідника-україніста. Насамперед, йдеться про ретельну фіксацію зв'язків українців із російськими діячами, фактів причетності їх до розвитку російського суспільно-політичного та державного життя, науки і культури. Завдяки цьому, наведені у російських біографічних ресурсах факти є суттєво важливими для відображення різнобічності українських діячів, повноти їх діяльності в межах і поза межами українського суспільно-політичного та культурного процесу, а також для осмислення характеру, спрямованості, інтенсивності міжетнічних і міжкультурних взаємодій.

Особливе значення це має, коли йдеться про видатні постаті історії та культури, чия діяльність або творча спадщина у своїй нерозривній цілісності по праву належать одночасно й українському, і російському народам. До таких належать,

серед багатьох інших, імена церковних ієрархів і письменників Єпифанія Славинецького, Стефана Яворського, Дмитра Туптала, Феофана Прокоповича; письменників і поетів нової та новітньої доби В. В. Капніста, М. І. Гнідича (Гнедича), Федора Туманського, М. В. Гоголя, Г. П. Данилевського, О. С. Афанасьєва-Чужбинського, Д. Л. Мордовцева, В. Г. Короленка, М. І. Зоценка, А. С. Макаренка; композиторів М. С. Березовського, Д. С. Бортнянського; співаків Н. І. Забіли-Врубель (Забели), К. С. Держинської, О. М. Вертинського (з роду Гоголів-Яновських), І. С. Козловського, К. І. Шульженко; танцівника і хореографа С. М. Лифаря; актора і театрального діяча М. С. Щепкіна; кінорежисерів О. П. Довженка, Г. В. Александрова (Мормоненка), С. Ф. Бондарчука, А. А. Тарковського; живописців В. Л. Боровиковського, Д. Г. Левицького, А. П. Лосенка, І. І. Соколова, І. Ю. Рєпіна, К. С. Малевича, Д. Д. Бурлюка, І. Е. Грабаря, М. К. Башкирцевої, К. Ф. Богаєвського, М. Б. Грекова (Мартищенко); художника-графіка Г. І. Нарбута; скульпторів І. П. Мартоса, П. П. Забіли (Забелло); філософа і просвітителя Я. П. Козельського; філософів В. В. Лесевича, П. Д. Юркевича, Д. І. Чижевського; культурно-освітнього діяча В. Г. Кукольника та його сина – письменника Н. В. Кукольника; діячів народної освіти К. Д. Ушинського та Х. Д. Алчевської; засновника наукової бібліографії В. Г. Анастасевича; вчених-гуманітаріїв Г. А. Полетики, І. С. Орлая, П. Д. Лодія, Ю. І. Венеліна (Гуци), І. І. Срезневського, М. І. Костомарова, О. С. Лаппо-Данилевського, І. В. Лучицького, С. О. Венгерова, М. М. Ковалевського, Д. М. Овсянико-Куликовського, Б. О. Кістяківського, П. С. Єфименка, О. Я. Єфименко (Ставровської) та їх сина П. П. Єфименка, В. М. Перетца та В. П. Адріанової-Перетц, О. Л. Нарочницького, П. В. Копніна; етнографа і антрополога, мандрівника М. М. Миклухи-Маклая; мореплавця Ю. Ф. Лисянського; видатного військово-морського діяча П. Я. Гамалії (Гамалії); математика М. В. Остроградського; природознавців М. Д. Пильчикова, В. В. Різниченка, О. Л. Чижевського; геніального вченого і суспільно-політичного діяча, засновника Української академії наук В. І. Вернадського; економіста і державного діяча М. І. Туган-Барановського; вченого у галузі механіки С. П. Тимошенка; авіаконструкторів О. Ф. Можайського, І. І. Сікорського, О. К. Антонова; піонерів освоєння космічного простору М. І. Кибальчича, К. Е. Ціолковського, Ю. Г. Кондратюка (О. І. Шагрея), С. П. Корольова, В. П. Глушка; лікаря і організатора медичної справи Н. М. Амбодика-Максимовича; мікробіолога і епідеміолога Н. Ф. Гамалії (Гамалії); хірургів Д. М. Велланського (Кавунника), М. В. Скліфосовського та М. Н. Бурденка; державного, політичного і громадського діяча М. В. Родзянка; воєна-

чальників М. І. Драгомирова, Р. І. Кондратенка, С. К. Тимошенка, І. Д. Черняхівського, К. С. Москаленка, А. А. Гречка; розробника воєнної техніки О. Д. Засядька; «русского богатыря» І. М. Піддубного (Поддубного); правозахисника генерала П. Г. Григоренка. Матеріали російських біографічних видань досить повно розкривають їх зв'язки з російськими діячами, що дає змогу уявити широку панораму українсько-російського міжкультурного спілкування.

Однак, звичайно, не можна не звертати увагу й на те, що відчутна спрощеність подання українських сюжетів у російській біографічній літературі, а особливо, у багатьох випадках — майже повне їх замовчування, призводить до суттєвого збіднення уявлень про постаті наших співвітчизників: їх внутрішню етнокультурну самоідентифікацію, спрямованість і діапазон творчої діяльності, навіть про сам масштаб особистості, ступінь її інтегрованості у загальнослов'янські та загальноєвропейські політичні, інтелектуальні, культурні процеси. Вони змальовуються у російських біографічних виданнях переважно одновимірно — лише в одній своїй іпостасі — як суто російські, або «радянські» діячі, тобто, — відірваними від своїх національних коренів, ментально притаманних їм уявлень, поглядів, уподобань; від оточення, «українських громад», зв'язків із земляками, що завжди відіграло величезну роль у житті українця, особливо — на чужині; вилучені з контексту українського культурного, інтелектуального, суспільно-політичного життя. Нині всіма визнано, що важко уявити Миколу Гоголя без «двох крил» — українського та російського у його життєвому і творчому злеті. Водночас, українські ментальні стереотипи, морально-етичні та естетичні уявлення, що стали важливими елементами творчості російських письменників і поетів — українців за віддаленим або близьким походженням: Л. М. Толстого, Ф. М. Достоєвського, А. П. Чехова, В. Г. Короленка, Анни Ахматової, Володимира Маяковського, Арсенія Тарковського і багатьох інших повністю залишаються поза межами уваги російської біографіки. Так само, геній світової науки В. І. Вернадський також традиційно подається у старих і новітніх російських виданнях як суто російський вчений і громадсько-політичний діяч, хоча впродовж останніх десятиліть тема його українськості достатньою мірою розкрита дослідниками на широкому тлі українсько-російських зв'язків [2; 20].

Із зазначеного випливають важливі для української біографістики у концептуальному плані висновки. Жодні історико-біографічні публікації — як розлогі праці власне дослідницького характеру, так і стислі біографічні статті довідкового призна-

чення, створені у межах інших, зовнішніх стосовно українства, національних наукових і культурних систем, не повинні розглядатися як повністю адекватне історичній правді життя і діяльності тієї чи іншої особи джерело. Вони радше є для нас історіографічним фактом і вимагають до себе значною мірою відстороненого, критичного ставлення з огляду на відмінність світоглядних, ідейних, культурно-історичних засад, покладених у їх основу від тих, що є прийнятними для сучасного українського суспільства, відповідають історичним реаліям його історії та культури. Вони потребують ретельної перевірки як стосовно дефініцій і оцінок, так і щодо повноти відображення фактологічного матеріалу, відсутності проблемно-тематичних лакун, які змінюють самі уявлення про роль і місце особи у історії та культурі, у національному житті.

Наявність зазначених проблем свідчить про необхідність прискореної розбудови потужних вітчизняних біографічних ресурсів (як у книжковому, так і в електронному вигляді), здатних адекватно забезпечити зростаючі науково-інформаційні потреби сфер науки, освіти та культури, а також виконати завдання гідної національно-державної репрезентації України на світовій арені. Такі ресурси можуть бути заснованими лише на глибоких теоретичних і науково-методичних підходах, запліднених оригінальним, відповідним історичним реаліям, національно-патріотичним осягненням історії та культури власного народу, нації, держави, у всій багатоманітності і суперечливості їх виявів, у повноті зв'язків і взаємодій із іншими народами слов'янського і європейського світу.

1. Берков, П. Н. Литературные энциклопедии на русском языке (XVIII–XX вв.) [Текст] : библиогр. обзор / П. Н. Берков // Тр. ин-та книги, документа, письма. – Л., 1934. – Вып. 3, ч. 2 : Ст. по истории энцикл. – С. 15–41.
2. Вернадський, В. І. Перший рік Української академії наук [Текст] / В. І. Вернадський // Вибрані праці / пер. М. І. Кратка. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 276–299.
3. Гиперпроект «Большой Русский биографический словарь» [Электронный ресурс] // Рус. биогр. словарь. – Режим доступа : <http://www.rulex.ru/brbs1.htm>. – Название с экрана.
4. Добко, Т. В. Російський біографічний словник [Текст] / Т. В. Добко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К. : РІО, 1999. – Вип. 2. – С. 266–273.
5. Заур, К. Открытие информационной сети «Русского биографического отдела» [Электронный ресурс] : итнервью / Клаус Заур ; ведущие О. Северская, М. Багдасарян // Эхо Москвы.

- 11.04.2000. – Режим доступа : <http://echo.msk.ru/guests/421/rss-fulltext.xml>. – Название с экрана.
6. Історія української культури [Текст] : у 5 т. / гол. редкол. Б. Є. Патон. (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 2003–2008. – Т. 3–4.
 7. *Каллиников, П. Ю.* Русский биографический словарь [Электронный ресурс] : сетевая версия : [Предисловие] / П. Ю. Каллиников // Русский биографический словарь. – Режим доступа : <http://www.rulex.ru/brbs.htm>. – Название с экрана.
 8. *Каллиников, П. Ю.* Русская портретная галерея [Электронный ресурс] : [Предисловие] / П. Ю. Каллиников // Русский биографический словарь. – Режим доступа : <http://www.rulex.ru/portgal.htm>. – Название с экрана.
 9. *Кауфман, И. М.* Русские биографические и биобиблиографические словари [Текст] : перераб. и расшир. изд. / И. М. Кауфман. – Репр. изд. 1955 г. – СПб. : Альфарет, 2007. – 758 с.
 10. *Кауфман, И. М.* Русские энциклопедии [Текст] : библиография и краткие очерки. Вып. 1. : Общие энциклопедии / И. М. Кауфман ; М-во культуры РСФСР, Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. – М., 1960. – 103 с.
 11. *Любовець, Н. І.* Біографічні серії в контексті розвитку української біографічної традиції [Текст] / Н. І. Любовець // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 271–280.
 12. *Ляшко, С. М.* Основні види довідкових видань, біографічні довідкові видання в Україні [Текст] / С. М. Ляшко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 458–470.
 13. *Попик, В. І.* Всесвітня біографічна інформаційна система і завдання формування Українського національного біографічного архіву [Текст] / В. І. Попик // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 467–481.
 14. *Попик, В. І.* Критерії добору імендіячів неукраїнського походження до Українського біографічного словника [Текст] / В. І. Попик, Н. П. Романова // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 18–34.
 15. *Попик, В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ століття [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 8–40.
 16. *Попович, М.* Нарис історії культури України [Текст] / Мирослав Попович. – 2-е вид., доп. – К., 2001. – 728 с.
 17. Русская историческая библиография за 1800–1854 гг. [Текст] : [в 3 т.] : указ. кн. и статей по рус. и всеобщей ист. и вспомогательным наукам за 1800–54 гг. включительно / В. И. Межов. – СПб., 1893. – Т. 2 : Биографии и некрологи русских деятелей. – 396 с.
 18. Русская историческая библиография за 1865–76 гг. включительно [Текст] : [в 8 т.] / В. И. Межов. – СПб., 1882. – Т. 2 : Жизнеописания русских деятелей : материалы для биогр. словаря. – 464 с.

19. Русская портретная галерея [Электронный ресурс] // Большой русский биографический словарь. – Режим доступа : <http://www.rulex.ru/portgal.htm>. – Название с экрана.
20. Ситник, К. М. Володимир Вернадський і Академія [Текст] / К. М. Ситник, В. В. Шмиговська; Ін-т ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України. – К. : Наук. думка, 2006. – 312 с. – (Президенти Академії Наук).
21. Соколовская, З. К. 300 биографий ученых [Текст] : о книгах серии «Науч.-биограф. литература», 1959–1980 : биобиблиогр. справочник / З. К. Соколовская ; отв. ред. А. Л. Яншин. – М. : Наука, 1982. – 389 с. – (Науч.-биограф. серия).
22. Справочники по истории дореволюционной России [Текст] : библиография / науч. рук., ред. и авт. вступ. ст. П. А. Зайончковский. – [2-е изд.] – М., 1978. – 639 с.
23. Украина – Россия : концептуальные основы гуманитарных отношений [Текст] / Нац. ин-т проблем междунар. безопасности ; науч. ред. О. П. Лановенко. – К. : Стилос, 2001. – 543 с.
24. Україна і Росія в історичній ретроспективі [Текст] : нариси в 3-х т. – К. : Наук. думка, 2004.
25. Чишко, В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / В. С. Чишко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : БМТ, 1996. – 239 с.
26. Шапиро, А. Л. Библиография истории СССР [Текст] / А. Л. Шапиро. – М., 1968. – 430 с.
27. Щапов, Я. Н. Справочный инструмент историка России [Текст] / Я. Н. Щапов. – М. : Наука, 2007. – 187 с.

Попик В. І. Російські книжкові та електронні енциклопедії, біографічні словники та довідники як джерело формування українських біографічних науково-інформаційних ресурсів.

Ключові слова: енциклопедії, біографічні словники, електронні біографічні науково-інформаційні ресурси, українсько-російські зв'язки.

Проаналізовано джерельне значення російських універсальних і галузевих енциклопедій, біографічних словників і довідників, електронних біографічних науково-інформаційних ресурсів для розвитку української довідкової біографістики. Висвітлено найважливіші віхи історії їх формування, розкрито загальні науково-методичні засади, особливості подання матеріалів, пов'язаних із Україною. Автор доходить висновку, що історико-біографічні публікації, створені у межах інших, зовнішніх стосовно українства, національних наукових і культурних систем, не повинні розглядатися як повністю адекватне історичній правді життя і діяльності тієї чи іншої особи джерело. Наголошується на необхідності прискореної розбудови потужних вітчизняних електронних біографічних ресурсів.

Popyk V. I. Russian paper and electronic encyclopedias, biographical dictionaries and reference books as a source of formation of Ukrainian biographical scientific information resources.

Key words: encyclopedias, biographical dictionaries, electronic biographical scientific information resources, Ukrainian-Russian ties.

Analyzed significance of origin of general and subject encyclopedias, biographical dictionaries and reference books, electronic biographical scientific information resources for the development of Ukrainian biography reference science. The most important stages of its history of formation are presented, general scientific methodical principles are featured, special presentation of materials related to Ukraine is performed. The author came to the conclusion that historical biographical publications, created in different, outside Ukrainian national scientific and cultural systems should not be accepted as a completely adequate source of historical truth about one's biography or life achievements. The importance to speed up the development of national electronic biographical resources is emphasized.

Попик В. И. Российские книжные и электронные энциклопедии, биографические словари и справочники как источник формирования украинских биографических научно-информационных ресурсов.

Ключевые слова: энциклопедии, биографические словари, электронные биографические научно-информационные ресурсы, украинско-российские связи.

Проанализировано источниковое значение российских универсальных и отраслевых энциклопедий, биографических словарей и справочников, электронных биографических научно-информационных ресурсов для развития украинской справочной биографистики. Отражены важнейшие вехи истории их формирования, раскрыты общие научно методические принципы, особенности представления материалов, связанных с Украиной. Автор приходит к выводу, что историко-биографические публикации, созданные в рамках других, внешних относительно украинства, национальных научных и культурных систем, не должны рассматриваться как полностью адекватные исторической правде жизни и деятельности того или иного лица, источники. Отмечается необходимость ускоренного развития мощных отечественных электронных биографических ресурсов.